

Fakta og myter om effekt av seksualundervisning i skolen

Mytene om seksualundervisning lever fortsatt i beste velgående i skolemiljøer og blant beslutningstakere. Den videre utviklingen av seksualundervisning i skolen bør heller ta utgangspunkt i den forskningsbaserte kunnskapen vi faktisk har.

TEKST

Ingela Lundin Kvalem

PUBLISERT 2. juni 2008

Som følge av den nylig publiserte rapporten fra NOVA om ungdommers holdninger til og erfaringer med seksuelle overgrep (Mossige, Ainsaar & Svedin, 2007) kom det mange reaksjoner som gikk i retning av at seksualundervisningen på skolen må endres. De foruroligende resultatene i rapporten viste blant annet at en tredel av de norske jentene hadde blitt befølt mot sin vilje, og at 10 prosent hadde vært utsatt for uønsket samleie. Overgrepet hadde i overveiende grad skjedd da de var 10–14 år, og ofte av en gutt i alderen 15–19 år. Både likestillingsombudet og statsråden hevdet at det til nå har vært for mye fokus på prevensjon og for lite på følelser og grensesetting i skolens seksualundervisning:

1. Vi har jo snart ikke seksualundervisning i skolen, og det som er av seksualundervisning har gått på prevensjonsbruk. Å få med det med følelser, misbruk av pornografi og Internett har ikke vært noe tema i skolen, sa Bekkemellem (*Dagsavisen.no*, 27.09.07.)
2. Seksualundervisningen i skolen er gammeldags og må fornyes. Det mener Likestillingsombud Beate Gangås. Hun sier til Aftenposten at skolene umiddelbart må tilpasse undervisningen til dagens virkelighet. I dag lærer ungdom hvordan de skal tre på et kondom, men ikke når de skal gjøre det, sier Gangås. Hun vil ha en undervisning som går mer på holdninger til egen seksualitet, og respekt for andres grenser. (P4.no, 05.10.07).

Ungdom og seksualitet som tema blir fort satt inn i politiske eller religiøse rammer, og kampen om seksualiteten har ofte blitt spilt ut rundt seksualundervisningens plass og innhold på skolen. Mange aktører har sterke meninger om både hva målet med seksualundervisning bør være, og hvordan veien dit bør se ut. Dette essayet tar mål av seg å gi en kort orientering om den forskningsbaserte kunnskapen vi har om effekten av seksualundervisning på atferd, og hva innholdet i de effektive undervisningsoppleggene er. Og muligens like viktig: Hva det er i seksualundervisning på skolen som *ikke* virker.

I sin historiske gjennomgang av norsk seksualundervisning beskriver Telste (2005) hvordan debatten rundt forrige århundreskifte dreide seg om hvorvidt ungdommens seksualitet var noe som var hjemmets eller samfunnets ansvar, noe man skulle fortie eller skremme ungdommer vekk fra, eller om opplysning var den riktige veien å gå. I 1950 ble forplantningslære obligatorisk fag i folkeskolen, men bare ca. halvparten av landets skoler gjennomførte undervisningen ettersom en kunne få dispensasjon hvis skolen ikke hadde en lærer som kunne undervise i faget. Fokus var mest på jentene og hvordan de skulle unngå uønsket graviditet, de negative følgene av seksuell omgang, samt advarsler om gutters sterke kjønnsdrift. I veiledningen til samlivslære fra 1974 var også gutters seksualitet blitt et fokus i tillegg til at man nå var mer opptatt av å ta opp holdningsskapende spørsmål i undervisningen (Teie, 2005). Ifølge Kunnskapsløftet er noen av kompetansemålene nå innenfor naturfag, KRL og samfunnsfag at elever etter 4. årstrinn skal kunne: «samtale om utviklingen av menneskekroppen fra befruktning til voksen», etter 7. årstrinn: «forklare hva som skjer under puberteten og samtale om ulik kjønnsidentitet og variasjon i seksuell orientering», «samtale om variasjon i seksuell orientering i tilknytning til kjærlighet, samliv og familie», og etter 10. årstrinn: «drøfte problemstillinger knyttet til seksualitet, ulik seksuell orientering, prevensjon, abort og seksuelt overførbare infeksjoner», «reflektere over etiske spørsmål knyttet til mellommenneskelige relasjoner, familie og venner, samliv, heterofili og homofili, ungdomskultur og kroppskultur», «drøfte

forholdet mellom kjærlighet og seksualitet i lys av kulturelle normer» (Utdanningsdirektoratet.no, n.d.). Det er opp til hver enkelt skole å utforme undervisningen på en slik måte at man når målene i læreplanen. Generelt vet man at land som har et opplegg for seksualundervisning på skolenivå, også har lavere aborttall og insidens av seksuelt overførbare sykdommer (SOS) (Singh & Darroch, 2000).

Seksualundervisningen har som regel som mål å påvirke atferd, det vil si at man ønsker at ungdommer skal bruke prevensjon slik at de ikke blir gravide eller smittet med en SOS, at de skal kunne sette grenser (det vil si stoppe noe de ikke vil), at de skal kunne fortelle hva de ønsker, at de skal respektere andres seksualitet og ikke såre eller tvinge andre å gjøre noe de ikke vil. Veien dit går via enten å prøve å påvirke psykologiske (medierende) faktorer som kunnskap, holdninger, verdier, selvrespekt i forhold til egen seksualitet, identitet og kropp, eller å trene på selve atferden som det å tre på et kondom eller drive kommunikasjonstrening ved hjelp av rollespill. Problemet med evalueringsforskningen var lenge at man i hovedsak studerte effekten av seksualundervisning bare på de psykologiske faktorene. Trass i at man ofte fant positive effekter, medførte ikke det nødvendigvis at undervisningen hadde en effekt på et bestemt atferdsmål. Et annet problem innenfor forskning om seksualundervisning var også lenge at det sjelden ble brukt en eksperimentell design, og at det dermed ikke gikk an å trekke slutninger om effekt verken på de psykologiske målene eller atferdsmålene.

Kirby, Laris og Rolleri (2005) har laget en god oversikt over evalueringsstudier som har fokusert på effekt av seksualundervisning (både på skolenivå og lokalt nivå, for eksempel rådgivningstjenester). De tok for seg 83 studier som alle henvendte seg til ungdom i industrialiserte land og i utviklingsland. Alle studiene hadde atferd som effektmål, de hadde en eksperimentell design med randomisert plassering i betingelsen seksualrådgivning/-undervisning eller kontroll, samt minimum 1–2 års oppfølging. Effektmålene ble delt inn i «Utsette debut» (i minimum 6 måneder), «kondombruk», «prevensjonsbruk», «frekvens av samleier» (i en bestemt periode), «antall partnere», forekomst av «graviditet» eller «SOS», og til slutt ulike kombinasjoner av disse målene, kalt «risikosex». Resultatene er sammenstilt i tabell 1.

TABELL 1. OVERSIKT OVER STUDIER SOM HAR MÅLT EFFEKT AV SEKSUALUNDERVISNING

Avhengig mål	Seksuell debut utsatt (i minimum 6 mnd)	Samleie-frekvens (i f.eks. 3 mnd, inkl. ikke samleie)	Antall partnere (i løpet av en spesifisert tid)	Kondombruk	Prevensjonsbruk	Seksuell risikoatferd	Graviditet	SOS (Seksuelt overførbare sykdommer)
Antall studier	52	31	34	54	15	28	13	10
Positiv effekt	42 %	29 %	35 %	48 %	40 %	50 %	23 %	20 %
Ingen effekt	56 %	61 %	62 %	52 %	60 %	50 %	69 %	60 %
Negativ effekt	2 % ¹	10 % ²	3 % ³	0	0	0	8 % ⁴	20 %
Industrialiserte land og utviklingsland	Like effektive	Like effektive	Like effektive	I-land: 43 % U-land: 58 %	De 2 studiene fra u-land fant ingen effekt		Like effektive	Like effektive
Jenter og gutter/	Like effektive	Like effektive	Like effektive	Jenter: 53 % Gutter: 47 %	Like effektive			

TABELL 1. OVERSIKT OVER STUDIER SOM HAR MÅLT EFFEKT AV SEKSUALUNDERVISNING

Unge, middels og eldre tenåringer	Like effektive	Like effektive	Mest effektive blant de yngste	Like effektive	Like effektive

Noter: Tabellen er forfatterens sammenstilling av resultatene til Kirby, Laris & Rolleri, 2005). * Samlemål av typen «frekvens av ubeskyttet sex» eller «antall ubeskyttede seksuelle partnere»; ¹ en studie i USA fant tidligere debut; ² tre studier, alle i industrialiserte land, fant økt frekvens; ³ en studie i USA fant økning i antall partnere; ⁴ en studie i USA ga flere graviditeter.

Effekt på atferd

Det var større sannsynlighet for at disse undervisningsprogrammene hadde en positiv (ønsket) effekt enn en negativ effekt. Samlet viste 65 % av de 83 studiene en signifikant positiv effekt på ett eller flere resultatmål. De effektive programmene viste også at det ikke var noen forskjell mellom utviklingsland og industrialiserte land. Man fant heller ingen forskjell på hvorvidt de effektive undervisningsoppleggene var laget for skole, rådgivningstjeneste eller ungdomsklinikker. Seksualundervisningen som hadde effekt på atferd, hadde like stor effekt blant jenter som blant gutter, og det var heller ingen større aldersforskjeller i effekten (yngre vs. eldre ungdom). Ingen av «abstinence-only»-programmene nådde målet sitt, nemlig å utsatte samleie i 6 måneder (ett av disse undervisningsoppleggene reduserte samleiefrekvens og antall partnere, og ett reduserte bare samleiefrekvens). Totalt sett hadde veldig få programmer en uønsket effekt (de få negative resultatene man fikk, var sannsynligvis statistiske tilfeldigheter). Seksualundervisning fører generelt ikke til uheldige effekter og ikke til mer sex, men hvis det har en effekt, så er den i positiv retning.

Effekt på medierende faktorer

Stort sett alle undervisningsopplegg økte kunnskapsnivået, og 60 % av studiene som målte effekt på verdier og holdninger (spesielt verdier i forhold til å avstå fra sex og positive holdninger til kondombruk), klarte å endre disse faktorene i ønsket retning. Noen studier endret de psykologiske medierende faktorene og hadde effekt på seksualatferd, andre klarte å påvirke de psykologiske faktorene, men hadde ingen atferdseffekt, og til slutt var det noen studier som hadde effekt på seksualatferd trass i at de ikke klarte å påvirke de psykologiske faktorene.

Kirby og medarbeidere (2005) fant fem fellestrekk for gruppene som utviklet undervisningsmaterialet, og i fremgangsmåten deres i de undervisningsoppleggene som hadde effekt på atferd.

Utvikling av materiale/opplegg

1. Folk med ulik bakgrunn og ekspertise var involvert i utviklingen av materialet som ble brukt (for eksempel både helsepersonell og pedagoger).
2. De gikk igjennom relevante forskningsresultater om ungdommenes seksualatferd, samt forekomst av graviditet og SOS. De intervjuet fokusgrupper eller enkelte ungdommer om hvorfor de har sex, og barrierer for ønsket atferd (for eksempel hvorfor de har samleie når de ikke vil, eller hvorfor de ikke bruker prevensjon).
3. Materialet ble bygget etter en logisk modell som spesifiserte hvordan opplegget kunne påvirke atferd og oppnå målet:
4. Spesifisering av målet man ønsker å oppnå (for eksempel unngå uønsket graviditet) Identifisering av hva slags atferd som fører til målet (for eksempel bruke prevensjon, unngå samleie) Identifisering av risikofaktorer og beskyttende faktorer som påvirker akkurat denne atferden De utviklet aktiviteter som var rettet mot flere av de identifiserte faktorene

4 De designet tiltak og aktiviteter som var i overensstemmelse med lokale verdier og tilgjengelige ressurser (for eksempel tilpasset de som skal utføre det, tidsressurser, lokaler og økonomi).

5 De pilot-testet materialet!

Innhold i effektiv seksualundervisning

Det var åtte felles kjennetegn på selve innholdet i effektiv seksualundervisning (Kirby et al., 2005):

1. Man fokuserte på minst ett av tre mål: forebygging av hiv, andre SOS og/eller uønsket graviditet.
2. Man fokuserte konkret på de spesifikke atferdene som førte til disse målene, og brukte lite tid på generelle temaer om seksualitet, kjærlighet osv. Det var mye repetisjon om den konkrete atferd, i tillegg til at man formidlet klare meldinger og standpunkter. Man tok opp situasjoner som fører til hver atferd, og hvordan man for eksempel kan unngå situasjoner. Innholdet var alders- og kjønnsadekvat, samt tilpasset seksuell erfaring og kultur.
3. Man fokuserte på spesifikke psykososiale (medierende) faktorer som påvirker atferden – og endret noen av disse faktorene. De vanligste faktorene som de effektive undervisningsoppleggene rettet seg mot, var (ett enkelt opplegg rettet seg spesifikt mot en eller flere av disse): Kunnskap (om seksualitet, SOS, graviditet og/eller prevensjon), persepsjon av risiko, personlige verdier og holdninger i forhold til seksualitet og prevensjon, oppfattet atferd og normer hos jevnaldrende, mestringsforventninger til prevensjonsbruk og til å avstå fra eller stoppe samleie, kommunikasjon med foreldre og andre voksne om seksualitet, samt hvordan unngå situasjoner som fører til sex.
4. Man prøvde å lage et trygt miljø for å sikre deltakelse.
5. Man inkluderte mange ulike typer aktiviteter (for eksempel samtale individuelt og i gruppe, kartlegging av egen atferd, brosjyrer, rollespill).
6. Man inkluderte læringsmetoder som aktiviserte informasjonen og gjorde den personlig relevant
7. Aktivitetene var utformet slik at de var adekvate i forhold til alder, kjønn, seksuell erfaring og kultur.
8. Det var en logisk rekkefølge på temaer og aktiviteter i undervisningen: Den begynte med grunnleggende informasjon, deretter diskuterte man hva slags atferd som reduserer risiko, så gikk man over til kunnskap, verdier, holdninger og barrierer (psykologiske, sosiale og situasjonsfaktorer) knyttet til atferd, og til sist trente man på ferdigheter som trengs for å utføre atferden i bestemte situasjoner.

Implementering av opplegg

Til slutt var det tre karakteristika ved selve implementeringen som var felles for undervisningen, som hadde effekt på ungdommers seksualatferd:

1. Man hadde sikret et minstemål av støtte fra lokale autoritetspersoner/myndigheter.
2. Man valgte undervisere med ønskede karakteristika (alder spiller ingen rolle, bare de kan relatere seg til ungdom), trente dem og ga dem veiledning og støtte.
3. Undervisningen ble gjennomført i tråd med planene.

Mye har skjedd i utviklingen av effektiv seksualundervisning på skolenivå. For 20–25 år siden fantes det ingen undervisningsopplegg som hadde effekt på atferd. Oppsummeringen til Kirby og medarbeidere (2005) viser imidlertid at cirka to tredjedeler av undervisningsoppleggene har effekt over tid.

Kjennetegn ved seksualundervisning som ikke påvirker atferd

Bush-administrasjonen har lagt mye prestisje i å fremme «Abstinence-only» som det beste alternativet for seksualundervisning, med argumentet at det er både sikrest og sunnest for ungdommer å avstå fra sex (og da helst frem til ekteskapet). Trenholm, Devaney, Fortson, Quay, Wheeler & Clark (2007) fikk i oppdrag av kongressen å evaluere de fire beste og mest ambisiøse «Abstinence-only»-programmene i USA. I likhet med Kirby et al. (2005) fant de at det ikke var noen forskjell mellom eksperimentgruppe og kontrollgruppe på noen av atferdsmålene. I en norsk sammenheng kan målsettinger som at elevene skal lære at seksualitet utenfor ekteskapet sannsynligvis har skadelige psykiske og fysiske effekter, virke nokså fremmed. Mer relevante målsettinger for seksualundervisning i Norge er de som fokuserer på å lære ungdommer til å avvise seksuelle tilnærminger, og hvordan alkohol øker sårbarheten for slike, samt målet om å lære dem viktigheten av å kunne stå på egne bein før de blir seksuelt aktive. «Abstinence-only»-programmene som ikke hadde effekt på ulike former for seksualatferd, innholdt temaene:

1. Fysisk utvikling og reproduksjon (forstå menneskelig utvikling og anatomi, samt lære seg om SOS)

2. Risiko-oppmerksomhet (formulere personlige mål, ta gode beslutninger, bygge opp selvfølelsen og lære om risiko forbundet med alkohol og droger)
3. Interpersonlige ferdigheter og relasjonsferdigheter (hvordan bygge sunne relasjoner, forbedre kommunikasjonsferdigheter, hvordan unngå risiko, håndtere sosialt press og press fra jevnaldrende, samt å utvikle verdier og karaktertrekk)

Det som altså skiller den effektive seksualundervisningen fra den ineffektive hvis en ønsker å påvirke atferd, ser ut til å være det spesifikke fokuset på atferd i den effektive.

Konklusjon

Jeg vil påstå at forskningsresultatene er entydige nok til å kunne avvise følgende myter om ungdom, seksualitet og seksualundervisning:

1. Hvis man snakker om sex, blir ungdom nysgjerrige og debutterer tidligere eller har mer sex.
2. Gratis prevensjon fører til mer sex.
3. Det sikreste er å få ungdommer til å la være å ha sex – undervisning bør derfor bare handle om å avstå fra sex.
4. Man må vente til ungdommene er modne nok (ev. har samleiedebutert) før man har undervisning.
5. Hvis man bare fokuserer på å styrke ungdommers selvfølelse/evne til å motstå press eller bedrer deres kommunikasjons- eller relasjonsferdigheter / bygger opp positive holdninger og verdier i forhold til seksualitet, så vil dette ha en effekt på deres seksualatferd.

Med det mener jeg ikke at man skal la være å undervise om disse temaene, de er meget viktige og nødvendige byggesteiner i hvordan man påvirker atferd, men de er ikke tilstrekkelige hvis ønsket for eksempel er at ungdomsjenter skal klare å si nei til et uønsket samleie. Norsk seksualundervisning trengs å fornyes og tilpasses den virkeligheten ungdommer befinner seg i. Mitt håp er at beslutningstakerne vil være konkrete på hva de ønsker å påvirke, og at de velger virkemidler i forhold til om de ønsker å påvirke kunnskap, holdninger, normer og/eller atferd. Vi er ikke tjent med en generasjon ungdommer som liker kondomer, men ikke bruker dem.

Avslutningsvis er skolen ikke den eneste arenaen der forebyggende arbeid kan og bør drives. Fordelen med skolen er at man når stort sett alle norske ungdommer og kan gi dem et minimum av kunnskap og ferdigheter. Mye mer intensive og personorienterte tiltak må settes inn for grupper med forhøyet risiko, via helsetjenesten og oppsøkende virksomhet.

Ingela Lundin Kvalem

Psykologisk institutt

Universitetet i Oslo

Pb. 1094, Blindern

0317 Oslo

Tlf. 22 84 50 00

E-post i.l.kvalem@psykologi.uio.no

Teksten sto på trykk første gang i Tidsskrift for Norsk psykologforening, Vol 45, nummer 6, 2008, side 743-747

TEKST

Ingela Lundin Kvalem

+ Vis referanser

Referanser

Dagsavisen.no (27.09.07). Sjøkk tall om sexovergrep blant unge. Hentet 11. oktober 2007 fra: <http://www.dagsavisen.no/innenriks/article316375.ece>.

Kirby, D., Laris, B. A. & Rolleri, L. (2005). Impact of sex and HIV education programs on sexual behaviors of youth in developing and developed countries. Youth research working paper no. 2. Family Health International. Hentet 11. oktober

2007 fra:

<http://www.fhi.org/NR/rdonlyres/e4a15tcjlldpzwcaxy7ou23nqowdd2xwiznkarh...>

Mossige, S., Ainsaar, M. & Svedin, C. G. (2007). The Baltic sea regional study of adolescents' sexuality. NOVA-rapport 18/07. Oslo: Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

P4.no (05.10.07). Vil ha ny seksualundervisning. Hentet 11. oktober 2007 fra: <http://www.p4.no/story.aspx?id=245777>.

Singh, S. & Darroch, J. E. (2000). Adolescent pregnancy and childbearing: Levels and trends in developed countries. *Family Planning Perspectives*, 32, 14-23.

Telste, K. (2005). *Det rare. Jenter og seksualitet gjennom 100 år*. Oslo: Schibsted Forlagene.

Trenholm, C., Devaney, B., Fortson, K., Quay, L., Wheeler, J. & Clark, M. (April, 2007). Impacts of Four Title V, Section 510 Abstinence Education Programs. Mathematica Policy Research, Inc. Hentet 11. oktober 2007 fra: <http://www.mathematica-mpr.com/publications/PDFs/impactabstinence.pdf>

Utdanningsdirektoratet.no (n.d.). Læreplanen i naturfag. Hentet 11.10.07 fra

http://www.uddanningsdirektoratet.no/templates/udir/TM_Læreplan.aspx?id=2100&laereplanid=117461&visning=5.